

КОНЦЕПТ ТІЛА ЯК ЧАСТИНА МІФОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ В ПОЕЗІЇ В. ЗАТУЛИВІТРА (ЗА ЗБІРКОЮ «ЧЕТВЕРТИЙ ІЗ ТРИПТИХА»)

Концепт тіла у В. Затулівітра не виступає чинником гендерної детермінації, не позначений еротичною чи сексуальною інтенцією. Тіло існує на складному металогічному рівні як частина міфологічного світобачення, коли людина невіддільна від природи, а тіло – від душі, що проявляє прагнення ліричного суб'єкта повернутися до автентичних коренів, самозаглибитися і таким чином відродитися до світу. Доповідь розкриває відношення подібності-відмінності тіла з іншими концептами і його місце в концептуальній ієрархії. Тіло падає образами текстів конотативні відтінки, пов'язані з невечірністю асоціації. Семантика концепції зосереджується не лише на людському, а й будь-якому організмі. Тіло часто проявляється у тексті латентно.

Ключові слова: тіло, міфологія, світобачення, душа.

В епоху часто односторонньої подачі в літературі та сприйняття концепту тіла його аналіз не лише як вияв еротичного чи порнографічного характеру актуальні і конче потрібні. Тому важливими є твори, де тіло представлено з іншої точки зору, функціонує не як поверхневе поняття, а несе значення, усталені традиціями та історією. Розгляд цієї теми на основі недослідженої творчості В. Затулівітра як поетеси, котра мала вплив на літературний процес кінця ХХ ст., *актуальний і становить науковий інтерес.*

Мета статті – дослідження значення концепту тіла в творчості В. Затулівітра. Мета визначає наступні *завдання*: аналіз значеннєвого кола концепту тіла; конкретизація інтерпретаційних можливостей та введення тіла в поезію В. Затулівітра; дослідження проявів натурфілософії крізь концепт тіла.

На кінець 80-х рр. припадає нова хвиля інтересу до теми представлення, функціонування й концептуалізації тіла в літературі, фольклористиці й етнології. Зокрема, дослідниці О. Боряк і М. Маєрчик звертають увагу на інтерес до проблеми «тілесної комунікації» й звернення до «аналізу поз, жестів, міміки та інших способів промовляння тіла» [2]. Концепт тіла в поетиці «вісімдесятників» досліджує І. Борисюк, відносячи до цього покоління В. Герасим'юка, І. Римарука, В. Кордуна, І. Маленького, А. Кичинського, М. Воробйова, І. Малковича.

До збірки «Четвертий із триптиха» Володимира Затулівітра ввійшли твори кінця 80-початку 90-х років. Поезія вісімдесятих представила «перехід від «космічних» пристрастей сімдесятих і шістдесятих до морально-філософської проблематики конкретного людського буття» [6, с. 135]. М. Ільницький зазначає, що «широкоформатні», «глобальних масштабів» образи, «реалії космічно-індустріальної доби», «технізація» поетичної лексики у поезії шістдесятих поступаються місцем культурологічності, історизму, асоціативності письма, екзистенційності проблематики у ліриці вісімдесятих» [5, с. 137]. В. Моренець наголошує, що 80-90-і рр. повернули поезії «суб'єкт, індивідуум, з усією дарованою йому природою свободою морально-естетичного вибору в межах ноосфери і навіть за її мислимим краєм» [8, с. 171]. Ліричний герой прагне «повернутися до автентичних коренів, самозаглибитися і таким чином відродитися до світу» [9, с. 11]. Відбувається глибоке переосмислення й оновлення світоглядної моделі, на перший план виступає усвідомлення зв'язку з природним світом, прагнення злиття з ним і гармонії.

Не можна однозначно говорити про концепт тіла в поетиці Володимира Затулівітра як елемент винятково еротичного мотиву. Тіло в поезії збірки «Четвертий із триптиха» не виступає чинником гендерної детермінації, не позначене еротичною чи сексуальною інтенцією. Воно існує на складному металогічному рівні як частина міфологічного світобачення, коли людина невіддільна від природи, а тіло – від душі. Екзистенція поета – в існуванні і розумінні життя, невід'ємною частиною якого є тілесність. Саме в такому ключі концептуалізується тіло.

Якщо «шістдесяті цікавляться «людиною в космосі», то вже «вісімдесяті – «космосом у людині» [1]. Ця теза основна в поезії «В шербаті нас ножиці Бог, мабуть, крові...», де «космос» душі, тобто нематеріальне, внутрішнє наповнення, матеріалізується, адже невіддільне від людського тіла.

Знаття всі занедбавши, зневіривши віру,
від дому душі загубивши хреста чи ключа,
в тролейбусах треш свою джинсову шкіру –
масну, принагідну, проварену потом чужого плеча [4, с. 162].

Тілесна характеристика зумовлена неприродними властивостями: «треш джинсову шкіру». Марія Маєрчик наголошує на тому, що тіло в слов'янській міфології «було в певному сенсі залежним від одягу, який диктував соціальну реальність, творив соціальне тіло, ставав символічним заміном тіла» [7, с. 71].

Як відомо, джинси за історію свого створення еволюціонували від робочої форми «золотонукачів» до символу «попсової» культури ХХ ст. «Джинсове» символічне тіло змальовує сприйняття своєї зовнішності ліричним героєм, його соціальність, яка й справді зводиться до ролі частини робочих мас («масну, принагідну, проварену потом чужого плеча»). Це соціальне місце зумовлене внутрішнім, духовним падінням («Знаття всі занедбавши, зневіривши віру, від дому душі загубивши хреста чи ключа...»).

Далі латентний одяг виникає через лексеми, які супроводжують введення в металогічну і сюжетну основи частин тіла. Відбувається віртуальний синкретизм, або в контексті доповіді, вже синтез, справжнього людського тіла й одягу, який «відіграє роль не оздобин тіла, не обігріву тіла і навіть не захисту тіла, одяг є самим тілом – символічним тілом» [7, с. 69]:

На спині своїй, перестроченій криво і косо -
стьобатим, гулагівським, вічним – хрест-навхрест – рубцем... [4, с. 162].

У поезії людина від самого початку набуває ознак предметності:

В щербаті нас ножиці Бог, мабуть, кроїв,
на нитку живу і на голку циганську метав [4, с. 162].

Наголошується на штучності справжнього тіла, адже воно може бути «перестроченим», як виріб, а символічне шрамування хрестом поєднує релігійний і національний (вишивання хрестиком) мотиви. І в продовження міфологічності образу ліричного героя – сприйняття людиною себе як єдиного цілого – невіддільних душі і тіла. Саме тому космос, як внутрішнє наповнення, вводиться у контекст тілесної вербалізації, отримує роль органа, вирваного силоміць:

... щоб нам із душі не сукровивсь ніколи вже космос,
апендиксом вирваний з нас – без наркозу, живцем [4, с. 162].

Отже, поезія вимальовує чіткі характеристики ліричного героя, як-то: моральний і фізичний стан, соціальну, релігійну, національну приналежність. Натурфілософська екзистенція має місце через подвійну міфологізацію ліричного героя як нерозривної єдності душі і тіла, а також людини зі світом (внутрішнє – космос, «джинсова шкіра» – соціальність). Такий конкретний образ постає саме завдяки введенню метафорики тіла.

Введення тіла у поезії В. Затулівітра також спонукає до появи конотативних відтінків текстових образів, пов'язаних із невичерпністю асоціацій.

– Я золота? – повзли душею губи.
– Найзолотіша! – я вторма брехав... [4, с. 159].

Учасники поетичної розмови – своєрідне тріо: осінь, ліричний герой і його душа. Діалог цієї поезії (назва за першим рядком) має дуалістичну структуру. Зовнішня частина його – розмова людини з осінню, але основа – латентне внутрішнє спілкування ліричного героя зі своєю душею. Це приклад своєрідної еристики. Розмовляючи з осінню, він насправді переконує самого себе у справжності і природній красі явища, що має довести сталість життєвого циклу та продовження природної циклічності. Тілесний орган губи тут – засіб комунікації. Якщо слідувати за М. Маерчик, яка у статті «Одяг як символ тіла (на матеріалі української традиційної культури)» зазначає, що семантичні поля тілесних термінів збережені у висловленнях усної народної творчості (прислів'я, приказки, фразеологічні одиниці), то можна окреслити такі поширені значеннєві лінії органа «губи»: **перебільшення** («на всю (повну) губу», «копирити губу», «через губу не плюне» [10, с. 173; 307; 521]), **аверзія** (негативне ставлення) («цвіркати через губу», «мазати медом по губах» [10, с. 756; 363]), **позитивні характеристики** («так і проситься на губу», «губа не з лопуцька» [10, с. 579; 354]). Губи у цьому випадку – символ аверзійної комунікації, яка семантично збігається з прикладом фразеологічної одиниці – «мазати по губах», тобто «говорити улесливу неправду». Проте ліричний герой вимагає чесності і картається за самообман:

– Ти – справді, справді – брав я в зашморг губи... [4, с. 159].

Тілесний орган стає метафоричним матеріальним вираженням цього самообману і картання: ліричний герой більше не може брехати сам собі. Так тілесні компоненти вибудовують емоційну картину розуміння відчуження від природи. А звідси – дуалістичний бік одного сюжету поезії, де металогічна гра з частиною тіла відбиває внутрішню картину зовнішнього явища. Саме тому кульмінація цієї металогії – паралелізм, де картини осені чергуються з головним внутрішнім діалогом:

Каштани другоцвіттям дурманіли,
дуріли клени й липи осипні.
- Я справді золота? - За що таких невмілих
богами наслано мені?! [4, с. 159].

Такі паралелізми на основі різних концептів, один із яких – тіло, у збірці «Четвертий із триптиха» неодноразово наголошують на головній думці тексту. Ще одним підтвердженням цього слугує поезія «Хронограф навпаки»:

Та, зрештою, не так уже й боліло:
коли голивсь, урізався немов.
І голимось, і ріжемось невміло,
і в зашморг лізем – як і живемо [4, с. 165].

Конфетосферу тіла у збірці складають такі смисли, як одяг, духовний світ, частини людського тіла, а також тваринні, переважно символічні. Завдяки розмаїттю концепт тіла піддається модифікаціям і виходить за межі прийнятого розуміння. Взаємодія з іншими концептами, як наприклад, релігійним, часу чи природного світу, вибудовує цілісність і нежорстку структурованість, динамізм і креативність, породжує здатність змінюватися, поповнюватися новим значенням, уточнюватися.

Уже згадувалося, що тіло існує в поезіях збірки й латентно. У поезії «Сонцям тружденним, гарбузовим» у такий спосіб персоніфікується природна дійсність:

... на цих безхрестих кладовищах –
аж вигнувсь горою степ [4, с. 166].

Дієслово «вигинатися» породжує розвиток семантичної моделі самого словосполучення «вигнувся горою степ». Природа має позу тіла, адже «вигинається» зазвичай істота, гора в цьому випадку пагадує спину. М. Гримич впевнена, що в українському фольклорі є сліди «архаїчної ідеї, зокрема тотожності людського тіла і світу. Ця світоглядна концепція передбачає «антропоморфне моделювання не лише космічного простору і землі в цілому...» [3, с. 45]. Ця міфологічна складова спорідненості людини зі світом взаємодіє з подальшим релігійним концептом, знаковим в якому є теж частина тіла:

... де вже й хрестів нема – моїх пробитих рук [4, с. 166].

Символ пробитих рук-хрестів – алюзія на надлюдину, бога. Остання метафора творить новий відтінок складеного образу ліричного героя, який в поезії виступає узагальненим символом українського народу, а наприкінці наділяється божественними рисами.

Загалом семантичні модифікації завдяки введенню концепту тіла відбуваються не лише на рівні синтаксичному, а й лексичному при поєднанні в одному значенні компонентів різних концептів, як наприклад: листочки-очі, душа-бублейниця, «... де вже й хрестів нема – моїх пробитих рук», ламанці-хобітці.

Тіло, яке використовує В. Затулівітер для творення оригінальної металогічної основи текстів, переважно проявляється у дусі народної традиції, а «найважливішими органами тіла з погляду народних анатомічних знань українців, вважалися... не внутрішні органи» [7, с. 48]: очі, зуби, губи, груди, горло, кулак, голова, пальці, нігті, язик, брови та ін. Але поет не відступає і від введення внутрішніх органів у тканину творів, як наприклад: кров, кістки, м'язовитість, серце, бронхи, легені, окістя та ін.

Доволі часто відбувається перевтілення ліричного героя у тварину на основі згадки від першої особи про власні тваринні органи, на кшталт кігтів лева, щучих зябер. Символічні крила – найуживаніша частина нелюдського тіла: душа кривокрила, кривокрили пташині закони, не підхопив крилом і не підвіз (тролейбус), перемерзлі крила, пір'їни перестукаю та ін. Вміння літати для ліричного героя В. Затулівітра – одна з найвагоміших ознак справжнього щастя, свободи, внутрішнього багатства і самодостатності: «хоч не щодня, а все ж літаю, не повзу» [4, с. 160]. Людина у В. Затулівітра уособлюється як нероздільне ціле – матеріального та духовного, яке отримує свій синонімічний ряд: душа, космос, серце зряче, людське тепло та ін.

Отже, концепт тіла у контексті збірки виступає рівноправною поетичною частиною, творячи головну думку текстів або надаючи нових конотативних відтінків образній і художній тканині; проголошує натурфілософські принципи, часто через введення міфологічних основ; різноманітний за своєю структурою (людські і тваринні частини, урізноманітнює сюжетну тканину); містить як натуралістичні, так і символічні характеристики, є багатофункціональним.

Список використаних джерел

1. Борисюк І. В., Міфологема космічної ієрогамії в поезії вісімдесятників. – Режим доступу http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV48_2005_philol/05_borysyuk_iv.pdf
2. Боряк О. – Маєрчик М., Тіло в контексті культурно-антропологічних студій: ретроспекція та сучасні підходи. – Режим доступу до джерела: <http://www.feminist.org.ua/library/gender/tilo.php>
3. Гримич М., Деякі аспекти антропології тілесності в українській фольклорній традиції (до питання про роздільне існування частин тіла) : Тіло в текстах культур: Студії з культурної антропології: статті / [Упоряд. М. Маєрчик]. – К., 2003. – с. 44-50.
4. Затулівітер В. Четвертий із триптиха : [збірка поезій] / Володимир Затулівітер. – К. : Факт, 2004. – 173 с.
5. Ільницький М. Перегук через покоління : Нотатки про сучасну молоду поезію / М. Ільницький // Київ. – 1986. №4. – С. 133-142.
6. Ковалів Ю. І. Так, висока вода / Ю. І. Ковалів // Дніпро. – 1984. – №11. – с. 135.
7. Воскресіння мертвих : українська барокова драма : антологія / [упорядкув., ст., пер. і прим. В. О. Шевчук]. – К. : Грамота, 2007. – 638, [1] с.
8. Маєрчик М., Одяг як символічне тіло (на матеріалі української традиційної культури): Тіло в текстах культур: Студії з культурної антропології: статті / [Упоряд. М. Маєрчик]. – К., 2003. – с. 69-83.
9. Поколенко Н. О. Східноукраїнський поетичний «канон» (за творчістю В.Сосюри, Л.Талалая, В.Стуса, П.Вольвача) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / Н.О. Поколенко. – Л., 2007. – 19 с.
10. Словник фразеологізмів української мови / Уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).

The concept of body in Volodymyr Zatylyviter's poetry does not appear to be the factor of gender determination. Body does not have erotic or sexual intention. It exists on the complicated metalogic level as a part of mythological world outlook, when a person is inseparable from the nature and body is inseparable from soul. This shows the intention of the persona to recur to his authentic roots, to self-deepen and in such a way to regenerate to the world. The report shows the intercourse of similarity and differentiation of body with other concepts and its place in conceptual hierarchy. Body creates the connotative meanings that are connected with the inexhaustibility of associations. The semantics of the conception is based on all organisms, not only human one. Body often appears in the text latently.

Key words: body, mythology, world view, spirit.